

Валерій ВАСИЛЬЄВ*

Порівняльний аналіз голоду та Голодомору: Вінницька область (1920–1940-і рр.)

У статті здійснено порівняльний аналіз впливу різних чинників на виникнення та перебіг голоду в Вінницькій області, що періодично спалахував протягом 20–30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Голод, голодомор, клімат, хлібозаготівлі.

Впродовж останніх років з'явилось чимало публікацій присвячених голоду 1920-х, 1932–1933 рр., 1946–1947 рр. у Вінницькій області¹. Проте значна кількість проблем цих жахливих катастроф в історії Європи ХХ ст. залишаються недос-

---

* *Васильєв В.Ю.* — завідувач сектором історико-енциклопедичних досліджень відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних ресурсів Інтернету Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук, доцент.

¹ Попередній історіографічний аналіз наукової літератури здійснив вінницький історик та архівіст В. І. Петренко. Див.: *Петренко В.І.*

лідженими. З одного боку, це обумовлено суттю та масштабами голодомору (тобто штучного, створеного людьми) 1932–1933 рр. в Україні, а також голоду 1946–1947 рр., як складних та комплексних суспільних явищ². З іншого, у вивченні голоду превалюють наукові підходи, що трактують явище, як наслідок політики Компартії, яка мала владу в СРСР.

На мій погляд, вони цілком логічні, об'єктивно виникли внаслідок розвитку професійної історичної думки, утім, звужують фокус наукового аналізу. Часто історики вивчають голод виключно у річищі стосунків лідерів Компартії та селянства, не приділяють належної уваги дії економічних, кліматичних та інших факторів. Тому оприлюднюють реконструкції історичних подій, де домінують ідеологічні уподобання авторів або «моралізаторські» оцінки. Логічність висновків та переконливість фактичного матеріалу, що наводиться, викликають певні сумніви.

Метою статті є спроба порівняльного аналізу голодувань та голоду, що періодично спалахували на території Вінницької області упродовж 20–40-х рр. ХХ ст. Особливу увагу приділено дії різноманітних факторів, які провокували ці явища. На мій погляд, їх комбінації обумовлювали різні варіанти розвитку подій.

У період, що досліджується, Вінницька область займала значну частину Поділля — одного з найбільш спеціалізованих на виробництві продуктів сільського господарства регіонів України. Населення території коливалося протягом часу від 4 до 2 млн. осіб, 80% яких складали українці, які займалися, переважно, вирощуванням озимої та ярової пшениці, жита, цукрового буряку, технічних культур, скотарством. Місцева промисловість була кооперована з переробкою сільськогосподарської продукції.

Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору–геноциду (за матеріалами Поділля). – Вінниця, 2008. – С. 20–31.

² Значна частина українських істориків вважає, що голод 1946–1947 рр. був ще одним голодомором.

Під час Української революції (1917–1921 рр.) регіон перетворився на арену жорстких зіткнень збройних формувань різних державних утворень. Значна кількість населення підтримувала ідею незалежної української державності, яку уособлювала Українська народна республіка. Після захоплення Червоною армією 1920 р. Подільської губернії (існувала до 1925 р.), її західні межі перетворилися на державний кордон з Польщею та Румунією, що мало велике значення для лідерів СРСР з міркувань безпеки.

На 1921 р. економіка регіону була зруйнована, різко скоротилися посівні площі, зменшилося поголів'я робочої та домашньої худоби. Більшість населення вороже відносилося до Червоної армії, тому що втомилося від війн та насилля. Місцеві органи влади створювалися армійськими політпрацівниками, а також призначеними на посади приїжджими особами, більшість з яких походила з Лівобережної України. Навіть у липні 1922 р. на VIII Подільській губернській конференції КП(б)У йшлося про відсутність органів влади у повітах та селах губернії. 1924 р. з 4606 комуністів губернії лише 25% були місцевими мешканцями³.

Елітні військові підрозділи Червоної армії, що були сформовані в Росії, — 24 (Самаро-Улянівська Залізна), 60, 12 стрілецькі дивізії; кавалерійський корпус Г. Котовського, інші армійські частини контролювали територію губернії. Разом з органами ВУНК–ДПУ УСРР вони боролися проти селян — основи чисельних збройних загонів, що воювали проти влади. Большевики називали збройний опір «політичним бандитизмом». Соціальною базою радянської влади в губернії стали комітети незаможних селян, яких у 1923 р. нараховувалося 1883 з чисельністю понад 100 тис. осіб⁴.

Одразу після приходу Червоної армії на Поділлі було організовано заготівлю збіжжя у формі продовольчої розклад-

---

³ Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса, 1980. – С. 110; Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. П-1, оп. 1а, спр. 23, арк. 29; спр. 6, арк. 58.

⁴ ДАВО, ф. П-1, оп. 1а, спр. 56, арк. 50.

ки. На 1921–1922 сільськогосподарський рік її розмір склав 288 тис. тон⁵. Вилучив за допомогою реквізиції значну кількість збіжжя, комуністичні керівники розцінювали Поділля як невичерпне джерело постачання продовольством голодуючих губерній Росії⁶. У 1922–1923 сільськогосподарському році так званий «продподаток» у розмірі 272 тис. тон збіжжя знову зібрали, використовуючи реквізиції. До цього додалося «добровільна», а за суттю — примусова «здача» продовольства для голодуючих Росії та півдня України⁷.

В умовах тривалих та посушливих літніх періодів 1920 р. та 1921 р., коли температура повітря піднімалася до 35–38⁰ С, на Поділлі спалахнув голод⁸ не лише серед втікачів та централізовано доставлених голодуючих з Поволжя та південних губерній України. Почали голодувати місцеві мешканці. В серпні 1922 р. у 80 населених пунктах Поділля розпочали працювати комітети Американської адміністрації допомоги, хоча влада не визнала губернію як таку, що постраждала від голоду⁹. Масштаби голоду, людські втрати не відомі й нині. Але зрозуміло, що голодування населення у Подільській губернії спричинив вивіз продовольства до Росії та південних губерній України.

Неп з її відмовою від продрозкладки та інших елементів так званого «воєнного комунізму» розпочалася на Поділлі на початку 1923 р. Перехід до продподатку з його буцімто фіксованою сумою здачі грошей або сільськогосподарської продукції кожним селянським господарством не призвів до

---

⁵ *Петренко В.І.* Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. ХХ ст. ... – С. 63.

⁶ Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр.: Зб. док. та матер. – Вінниця, 2007. – С. 39–40.

⁷ *Vasil'iev V.* Vinnitsa Oblast // Central-Local Relations in the Stalinist State, 1928–1941 / Ed. E.A. Rees. – Hampshire, 2002. – P. 168.

⁸ *Гальчак С.* Поділля: природа, людина — еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропо-соціогенезію – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 191.

⁹ Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. ... – С. 56.

зменшення обсягів здавання державі продовольства. Виявилося, що податок для Подільської губернії неодноразово підвищувався. У 1923–1924 сільськогосподарському році він склав 208 тис. тон. За оцінками місцевої влади валовий збір врожаю досяг 1 млн. 392 тис. тон зернових культур та 1 млн. 216 тис. тон картоплі. Після виконання продподатку, з врахуванням щодобових потреб на їжу, годівлю худоби, сівбу, надлишків збіжжя у селянських господарств губернії залишилося 192 тис. тон. Цього було вкрай недостатньо задля розвитку селянських господарств, що не могли відбудуватися після попередніх років війн та продрозкладки. З метою виконати продподаток тисячі селянських господарств вимушені були розпродавати майно та худобу.

У травні 1924 р. Х Подільська губерньська конференція КП(б)У звернулася до РНК УСРР з проханням надати населенню економічну допомогу та зменшити податок, щоб відновити зруйноване селянське господарство. У 1924–1925 сільськогосподарському році податок зменшено до 144 тис. тон¹⁰. Проте сільське господарство губернії, особливо південних районів, вразила сильна посуха, що супроводжувалася тривалим періодом високої температури в середині літа 1924 р., аномально теплою зимою, що змінилася на холодну весну 1925 р.¹¹ Внаслідок кліматичних умов постраждало 18% засівних площ озимих культур, значні площі були недосіяними¹².

Навесні 1925 р. населення Поділля опинилося перед загрозою нового голоду. На мій погляд, цікавими були оцінки, що наводилися на офіційних заходах того часу. На 5-му з'їзді рад Подільської губернії (15 квітня 1925 р.) виступаючи оцінювали кількість населення у 3,4 млн. осіб, нарахували 756 тис. селянських господарств. В середньому на господарство припадало 3,31 га землі, що було менше за загальнорес-

---

¹⁰ *Vasil'iev V. Vinnitsa Oblast...* – С. 169.

¹¹ *Гальчак С. Поділля...* – С. 194.

¹² Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. ... – С. 101.

публіканські показники. Із загальної кількості господарств 85% сіяли до 2,74 га, лише 15% мали більш значні площі засівів. Малоземелля супроводжувалося відсутністю робочої худоби: її не мали 62% господарств, а реманенту — 52%¹³.

Голова Подільського губвиконкому Новіков на з'їзді відверто заявив, що 60% селянських господарств не мають засобів для обробки ланів, тобто є бідняцькими, 39% — більш менш заможними (середняцькими), «що мають деяку худобу», лише 1% — заможними господарствами. Звернемо увагу, що Новіков, хай у межах офіційних марксистсько-класових інтерпретацій селянства вважав, що 99% селян не мають засобів для розвитку господарства. Якщо за таких обставин кліматичні умови не сприяли розвитку сільського господарства, то яка ситуація виникала на селі? Якими були дії центральної влади?

В 1924–1925 сільськогосподарському році валовий збір збіжжя та картоплі в губернії склав 1 млн. 48 тис. тон, тобто виявився нижчим за попередній рік. Зменшення продподатку (у порівнянні з попереднім роком) склало 64 тис. тон. Влада спромоглася зібрати у селян лише 48 тон, притому Новіков заявив, що й це збіжжя не можна вивозити — за такого валового збору його нестача склала 160 тис. тон¹⁴. Показово, що уряд УСРР запропонував довгостроковий кредит бідняцьким господарствам — 112 тис. руб., 2 400 тон зернових культур, що було цілком недостатнім для підтримки сільського господарства Поділля¹⁵.

Селянин з Могилів-Подільської округи губернії В. Потерлевич на 5-му з'їзді рад губернії заявив, що Новіков говорив про існування щодо двох видів бандитизму на той час — конокрадства та підпалів¹⁶. Але нічого не сказав «про третій

---

¹³ Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. ... – С. 96.

¹⁴ Там само. – С. 97.

¹⁵ Там само. – С. 98.

¹⁶ Чекісти стверджували, що на початок 1925 р. «політичний бандитизм» на території губернії був ліквідований.

бандитизм, який породив Уряд». Цей селянин так оцінив дії влади:

«Таким бандитизмом є голод. Голод повністю походить від влади. Влада знала, що нас була посуха. Влада знала, що в нашому районі був неврожай, але, коли настав час платити податок, нам говорили: “Плати, а якщо не запла тиш, то підеш до в’язниці”. Тому ми вимушені були тоді про дати свій хліб за 50 коп. пуд. Ми вимушені були тоді прода ти свій хліб куркулям, які мали гроші, зараз ані грошей, ані що поїсти, не маємо. Нині влада каже, що вона повернула ся до нас обличчям, дає нам хліб й каже: “Заплати нам по 4 крб. за пуд”, це в 8 разів більш, ніж ми брали, а цих 8 пудів нам вистачили б до нового хліба. Кажуть нам, що тут вийшла помилка. Так не можна говорити владі, на яку ми поклали усю свою надію. Ви нами правите, наше життя від вас зале жить, а ви говорите, що ви помилилися»¹⁷.

Вважаю, що проблема полягала не в офіційних оцінках представників влади, які визнавали помилки політичних рі шень на «викачування» у селян збіжжя та інших продовольчих культур. В основі політики, що здійснювалася, знаходилася цілковита байдужість та зневага до життя селянства. Звертає на себе увагу факт, що органи влади різного рівня добре зна ли становище сільського господарства, про що свідчить до відка про середню врожайність зернових та технічних куль тур у Вінницькому окрузі, яку підготували наприкінці 1925 – на початку 1926 рр. (у червні 1925 р. в УСРР ліквідували гу бернії і Подільську губернію розділили на Вінницький, Кам’я нец-Подільський, Могилів-Подільський, Проскурівський, Тульчинський, Шепетівський округи). Аналіз наведеної в документі статистики (див. таб. 1) демонструє, що середня врожайність зернових та технічних культур с гектару була нижчою за рівень початку ХХ ст.:

---

¹⁷ Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. ... – С. 106–107

**Середня врожайність зернових та технічних культур
в 1907–1925 рр. у Вінницькому окрузі, в цнт з га¹⁸**

П'ятирічки	Зернові	Технічні культури		
	Пшениця, жито, овес, просо, гречка	Горох	Картопля	Кукурудза
1907–1911 рр.	9, 61	9,35	94, 53	10,52
1912–1916 рр.	10,05	9,35	79,92	12,12
1917–1921 рр.	7,6	5,99	59,17	74,37
1921–1925 рр.	7,5	8,76	73,78	—

Бачимо, що середня врожайність у 1921–1925 рр. нижче за попередні, валові обсяги збору врожаю природно нижчі, але плани державного податку занадто високі. Ось чому до дії несприятливих кліматичних умов додається головний чинник — політика «викачування» продовольства, що сприяє до голоду.

1926–1927 рр. виявилися періодом, коли на території колишньої Подільської губернії не спалахувало голодування населення. Утім, влітку 1928 р. ситуація з продовольством знову загострилася. Після ініціювання керівництвом Компартії СРСР на чолі з Й. Сталіним «другого комуністичного штурму» («сталінської революції «згори» за Р. Такером) знов посилювався економічний та політичний тиск держави на селянське господарство Поділля. Виконуючи накази центральних органів влади, місцеві партійно-державні органи повернулися до реквізиції збіжжя під час хлібозаготівельних кампаній. Зростало незадоволення селянства.

Перша хвиля масової насильницької колективізації сільського господарства, що була розпочата в СРСР наприкінці

¹⁸ Підраховано за даними доповідної записки Вінницького окружного КП(б)У до ЦК КП(б)У від 2 січня 1926 р. Див.: Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. ... – С. 148. Дані переведені з пудів та десятин в центнери та гектари.

1929 р., призвела до того, що в округах Поділля відсоток колективізованих господарств зріс до 72,6% на 10 березня 1930 р.¹⁹ Селянство на насильство влади відповіло зростаючим опором, стрижень якого припав на перші три місяці 1930 р. Тоді ДПУ УСРР зареєструвало 3 129 антиколективізаційних селянських виступів, в яких брало участь 950 620 осіб. Центральну владу, зокрема Й. Сталіна, особливо стурбували події у прикордонних районах Вінниччини. У Тульчинському, Могилів-Подільському, Вінницькому округах селянські виступи охопили 343 сільради, відбувся 81 збройний виступ, в 73 селах на короткий час була ліквідована радянська влада. Ці виступи придушував голова ДПУ УСРР В. Балицький, який на броньованому потязі, у супроводі кавалерійських загонів розганяв повсталих селян²⁰.

Принагідно зауважу, що зростання політичного та економічного тиску держави на подільське селянство відбувалося за несприятливих кліматичних умов для сільського господарства регіону. Дві зими — 1927–1928 рр. та 1928–1929 рр. були аномально холодними, малосніжними, в результаті чого загинули значні площі озимих культур, особливо у південних районах Поділля²¹. За спровокованого владою руйнування хлібного ринку це погрожувало новим голодуванням населення. Окремі групи сільського населення та мешканців містечок відчули нестачу продовольства, але від широкомасштабного голоду врятували сприятливі кліматичні умови 1930 р., коли озимина зійшла на 100%²². Але друга хвиля масової насильницької колективізації, що здійснювалася за ініціативою керівництва ВКП(б) з кінця 1930 р., спровокувала глибоку економічну кризу у сільському господарстві Поділля. З метою посилення контролю на місцях комуністичні

---

¹⁹ *Vasil'iev V. Vinnitsa Oblast... С. 171.*

²⁰ *Васильев В., Виола Л. Коллективизация и крестьянское сопротивление на Украине (ноябрь 1929 – март 1930 гг.). – Винница, 1997. – С. 43–69.*

²¹ *Гальчак С. Поділля: природа, людина — еволюція... – С. 195.*

²² Там само.

керівники УСРР у червні 1930 р. розпочали перехід до районної системи управління, внаслідок чого кількість комуністів на селі зростає на 30%²³. Проте придушити активний та пасивний спротив селян колгоспній системі не вдалося. У лютому 1932 р. створили Вінницьку область у складі 69 районів²⁴, керівництво яких мало контролювати ситуацію у колгоспах, у складі яких, на той час, перебувало кожне друге селянське господарство області. Одноосібників, які відмовлялися вступати до колгоспів, обкладали величезними податками та штрафами.

Для аналізу процесів у сільському господарстві області доцільно використати інформаційні повідомлення Вінницького обласного управління ДПУ УСРР, що регулярно надсилалися до обкому компартії, його перших секретарів — М. Алексеєва, а потім (з жовтня 1932 р.) В. Чернявського. Цілком зрозуміло, що «чекістські документи» суб'єктивні, утім, переважно, у політичних оцінках. В економічній сфері вони зберігають достатню об'єктивність, що пов'язано з бажанням компартійного керівництва мати незалежний від низових ланок управління інформаційний канал. Зокрема, «чекісти» доповідали, що у 1931 р. вилучення збіжжя під час виконання хлібозаготівельного плану складало у районах біля 30–40% валового збору врожаю. Зауважу, що валовий збір обчислювався не

---

²³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 4370, арк. 20.

²⁴ Кількість районів змінювалася. Наприклад, у жовтні 1932 р. до Київської області відійшли 7 районів: Бабанський, Монастирищенський, Оратівський, Плисківський, Погребищанський, Уманський, Христинівський. На початку 1935 р. у Вінницькій області було 65 районів. У вересні 1937 р. частина районів увійшла до складу сформованих Кам'янець-Подільської та Житомирської областей. Одночасно Монастирищенський, Оратівський, Плисківський, Погребищанський райони увійшли до складу Вінницької області. Кількість районів змінювалася протягом часу: 1938 р. їх було 42, 1946 р. — 44, 1960 — 32, 1965 — 19, 1979 — 25, від 1990 р. — 27 районів. Див.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. – Кн. 1. – Вінниця, 2006. – С. 11.

на основі перших обжинок, але за фактичним надходженням збіжжя до сховищ. Валовий збір з врожаю 1931 р. у районах, що увійшли до Вінницької області, так само, як врожайність з га, невідомі. Але зафіксовано, що величезний хлібозаготівельний план 1931 р. у 807 623 тони виконано після початку весняної сівби 1932 р.²⁵ Відсутність збіжжя у селянських господарствах призвело до масової загибелі коней, робочої худоби. Колективізація в області, що тривала, навесні 1932 р. досягла 50% об'єднаних селянських господарств. Це загострило проблеми із збіжжям та утриманням робочої худоби.

Населення відчувало нестачу продовольства, особливо напружена ситуація виникла у містах та містечках Поділля. Матеріали ДПУ УСРР свідчать про зростання смертності від голоду у всіх районах області. Одночасно «чекісти» трактували незадоволення та обурення населення владою як наслідок того, що Вінницька область «у відношенні засміченості к.р. (контрреволюційними. — В. В.) елементами усіх відтінків займає одне з перших місць в Україні». Наприкінці березня 1932 р. провели операцію «щодо очистки прикордонної смуги від контрреволюційного та антирадянського елементу», у ході якої заарештували понад 5 тис. осіб²⁶.

Весняну сівбу 1932 р. колгоспники та одноосібники, які голодували, провели на коровах, значні площі не досягли, не дивлячись на то, що сівба тривала до другої половини червня 1932 р. Весна, з її сприятливими кліматичними умовами для засіву, тривала кілька тижнів, після неї прийшло спекот-

---

²⁵ Підраховано з використанням даних: ДАВО, ф. П-136, оп. 3, спр. 14, арк. 107; спр. 14а, арк. 118.

²⁶ *Петренко В.І.* Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. ХХ ст. ... – С. 267–268. «Чистка» прикордонних районів здійснювалася у відповідності до рішень грудневого (1931 р.) пленуму ЦК ВКП(б). З метою їх реалізації політбюро ЦК КП(б)У 8 січня 1932 р. визначило 51 прикордонний район України, де планувалося провести арешти та депортації. 15 прикордонних районів Вінницької області мали стати «опорними» для влади в політичному та стратегічному відношенні. *Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 8, арк. 135.*

не літо з високими температурами та незначною кількістю опадів. За таких умов загинули значні площі цукрового буряку — другої за поширеністю (після озимої пшениці) сільсько-господарської культури в області²⁷.

Об'єктивну оцінку середньої врожайності зернових та валовому збору з врожаю 1932 р. дати складно. Оцінки врожайності розпочалися наприкінці червня 1932 р. на основі спроб обжинок, протягом серпня–жовтня оцінки знижувалися. 1933 р. облуправління ДПУ навело цифру для 1932 р. в 6,9 цнт з га у Вінницькому районі²⁸. Ймовірно, що така або трішки менша була характерною для центральних та північних районів області, а в південних вона була традиційно меншою. Вивчення архівних матеріалів наркомату землеробства УСРР, управління народногосподарського обліку при Держплані УСРР виявило, що оцінки середньої врожайності з гектару для України з'явилися пізніш, у документи вносилися правки, що свідчить про фальсифікації²⁹. Для перевірки цифр облуправління ДПУ необхідно ретельно вивчити матеріали річних звітів колгоспів області за 1932 р., провести порівняльний аналіз.

Складною та недостатньо вивченою є проблема оцінок валового збору врожаю 1932 р. в області. За наявності значних недосіяних площ навесні 1932 р. фізично слабкі селяни, коли прийшов час збору врожаю, відмовлялися працювати на колгоспних ланах, віддавали перевагу збору збіжжя для себе, щоб не померти від голоду. Державні органи визнавали, що втрати врожаю у колгоспах були величезними. Привертає увагу факт, що керівники області знали про голод, що лютував в області, неодноразово докладали про це секретарям ЦК КП(б)У та керівникам РНК УСРР. За таких умов остаточний план хлібозаготівлі для області затвердили напри-

---

²⁷ ДАВО, ф. П-136, оп. 3, спр. 87, арк. 45. У Вінницькій області вироблялося 30–40% цукру в СРСР.

²⁸ Там само, арк. 40.

²⁹ Див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 318, оп. 1, спр. 4, 6, 10, 12, 377.

кінці липня 1932 р. у розмірі 665 тис. тон³⁰. Від початку серпня 1932 р. облуправління ДПУ постійно інформувало Вінницький обком КП(б)У щодо виконання плану хлібозаготівлі. «Чекісти» доносили, що за скорочення посівних площ та зменшенні середньої врожайності плани хлібозаготівлі для більшості районів області збільшилися. З врожаю 1932 р. вилучення хліба у селянських господарств та колгоспів (липень–листопад 1932 р.) складало у середньому більше 30%, в окремих районах — 50%, поодиноких селах — 60%³¹. Підкреслювалося, що хлібозаготівлі досягли такого розміру, що після вилучення збіжжя у селянських господарства, з врахуванням потреб виділити частину збіжжя на посів, фураж, годування домашньої худоби, залишалось 300–400 грам на особу в рік³².

Вінницький обком партії 15 серпня 1932 р. повідомив секретаря ЦК КП(б)У П. Любченка про те, що плани хлібозаготівлі передбачали вилучення в області 3,19 цнт з га у колгоспах та 3,43 цнт з га у одноосібників. Це свідчило — за середньої врожайності в 6,9 цнт з га (оцінки облуправління ДПУ щодо Вінницького району) у колгоспників та одноосібників залишалось до врожаю 1933 р. від 347 до 371 кг збіжжя з га³³. Це менше, ніж в оцінках ДПУ. У вересні–жовтні 1932 р. облуправління ДПУ зафіксувало, що у Бердичевському, Вороновицькому, Немирівському, Чуднівському, Кам'янець-Подільському районах колгоспи перебували без продовольчих, фуражних та посівних ресурсів. Часто керівні працівники висловлювали незадоволення величезними планами хлібозаготівлі, особливо голови колгоспів та сільрад. На пленумах РПК та РВК сільські керівники відмовлялися від прийняття планів, казали, що їх не можна виконати, вони викличуть розпад колгоспів, селянські виступи «волиночного характеру»³⁴; се-

---

³⁰ Петренко В.І. Більшовицька влада... С. 270.

³¹ ДАВО, ф. П-136, оп. 3, спр. 14, арк. 107.

³² Там само, арк. 108.

³³ Зрозуміло, що цей показник не був притаманним кожному селянському господарству.

³⁴ «Волинки» — відмови селян від виходу на роботу.

ред сільських керівників панували негативні настрої. Спостерегалися окремі випадки втечи активістів із сіл. За повідомленнями ДПУ УСРР на 20 жовтня 1932 р. річний план хлібозаготівлі виконали в області на 51,1%, що більше, ніж в середньому в Україні³⁵.

Як діяла центральна влада за таких умов? Ця проблема неодноразова ставала предметом наукового аналізу, але й досі привертає увагу вчених, оскільки інтерпретації мотивів прийняття рішень та відповідних дій суттєво розрізняються. У випадку з Вінницької областю звернемо увагу на кілька важливих аспектів діяльності партійно-державних структур наприкінці 1932 – на початку 1933 рр.

Надіслані в Україну та на Північний Кавказ комісії на чолі з найближчими соратниками Сталіна — головою РНК СРСР В. Молотовим та секретарем ЦК ВКП(б) Л. Кагановичем застосували репресивні заходи під час хлібозаготівлі, що поширювалися не лише на пересічних селян, але й на представників місцевих ланок управління. 3 листопада 1932 р. у Вінниці секретар ЦК КП(б)У П. Любченко на нараді секретарів райкомів партії, директорів МТС, уповноважених обкому та ЦК КП(б)У з хлібозаготівлі розповів, що із виконанням хлібозаготівлі виникла загрозлива ситуація. Тому на засіданні політбюро ЦК КП(б)У за участі В. Молотова (29–30 жовтня 1932 р.) дійшли до спільної думки (зрозуміло, що під тиском голови уряду СРСР В. Молотова):

«В цьому році за паскудну нашу роботу мусимо розплатитися певною кількістю хліба»³⁶.

Звернемо увагу на вислів «розплатитися», що у даному негативному інтонаційному контексті означав покарання за погану роботу. Необхідно розуміти, що здачею хліба державі «каралося», зрозуміло, не стільки керівництво України, партійно-державні структури різного рівня, але її пересічні громадяни, які конали від голоду. Тема покарання постійно лунала

---

³⁵ ДАВО, ф. П-136, оп. 3, спр. 14, арк. 297.

³⁶ Там само, оп. 6, спр. 56, арк. 5.

в офіційних виступах В. Молотова та Л. Кагановича наприкінці 1932 – у січні 1933 рр., які погрожували обласним та районним працівникам (за Сталіним — «саботажникам з партквитком в кишені»), а також колгоспникам, які буцімто мали «дрібнобуржуазну психологію», репресіями з боку держави³⁷.

Це не були голослівні твердження, залякування. В. Молотов 18 листопада 1932 р. відредагував рішення політбюро ЦК КП(б)У, згідно з яким доручалося генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору та голові ДПУ УСРР С. Реденсу розробити оперативний план ліквідації «основних куркульських та петлюрівських контрреволюційних гнізд». В містах мали заарештовувати «ідеологів та організаторів куркульського саботажу» хлібозаготівлі, у колгоспах — «злісних рахівників та бухгалтерів». Передбачалися «вкрай сурові покарання» у справах щодо терактів, підпалів, розкрадання державної та суспільної власності³⁸. Наступного дня С. Реденс провів нараду начальників облвідділів ДПУ про виконання наведеного вище рішення. Операція розпочалася наприкінці листопада й тривала до лютого 1933 р. За цей час було арештовано 37 797 осіб, розглянуто більше 12 тис. справ, засуджено до розстрілу 719 осіб, висилці до концтабору — 8 003, висилці на спецпоселення — 2 533 осіб³⁹. Зрозуміло, що арешти людей були до цієї операції й тривали після її завершення. Проте вона стала, на мій погляд, одним з піків державної репресивної політики в Україні під час голодомору 1932–1933 рр. Зазначу, що загалом показники кількості арештованих та засуджених в УСРР в 1932–1933 рр. не набагато нижчі за репресованих в період

---

³⁷ Див.: Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. – К., 2001. – С. 81–145.

³⁸ Це рішення неодноразово публікувалося. Звертає увагу, що запис рішення зберігався в «особливій папці» політбюро ЦК КП(б)У, тобто мав найвищу ступень секретності. Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 59–60.

³⁹ Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – К., 2008. – С. 39, 321.

«великого терору» 1937–1938 рр.⁴⁰ Отже, логічним виглядає висновок про те, що політика керівництва Компартії в Україні в 1932–1933 рр. мала специфічний характер: в умовах широкомасштабного голодомору сотні тисяч людей арештовувалися, сотні, якщо не тисячі, розстрілювалися.

Відомості щодо арештів у Вінницькій області є фрагментарними та неповними. Проблему ще потрібно досліджувати. Утім, добре відомі інші аспекти політики, що ініціювалися радянськими лідерами. Як на всій Україні, у листопаді 1932 р. у Вінницькій області на «чорні дошки» занесли райони, колгоспи та одноосібників, які «зривали» хлібозаготівлі. Відповідно до першого рішення обласної влади серед них опинилися 6 районів, одноосібники, що мешкали на території 39 сіл, а також 31 колгосп. Потім ця кількість зросла. Ми знаємо, що даний репресивний захід передбачав у даних місцевостях заборону торгівлі, вивезення усіх товарів з крамниць, натуральні фонди у колгоспах забиралися у фонд хлібозаготівлі, застосовувалися натуральні штрафи у розмірі 15-місячної норми здачі м'яса⁴¹.

За розпорядженням В. Молотова від 20 листопада 1932 р. в Україні заборонили продаж у сільській місцевості сірників, солі, гасу⁴². Різко посилювалися конфіскації не лише збіжжя, але й усього продовольства, що залишалося в колгоспах та селянських господарствах. Шляхом масового насилля та репресій керівництво Вінницької області виконало план хлібозаготівлі на кінець грудня 1932 р. У відповідності до ритуалів, що існували тоді серед партійно-радянської номенклатури, керівники області домоглися публікації в газеті «Комуніст» (орган ЦК КП[б]У) «Рапорту Вінниччини про закінчення плану хлібозаготівель».

---

⁴⁰ Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 119.

⁴¹ Подсчитано по: Петренко В.І. Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. ХХ ст. ... – С. 272–273.

⁴² Командири великого голоду... – С. 108–109.

Однак, політбюро ЦК КП(б)У 29 грудня 1932 р. у присутності Л. Кагановича визнало рапорт передчасним та неправильним, а його вміщення в газеті без відома ЦК — помилковим. Вінницьким керівникам вказали: «Рапортувати отримуєте право після виконання плану із сempoзички, з культур, а також з радгоспів»⁴³. Таким чином, заготівлі збіжжя та конфіскації продовольства тривали.

Хлібозаготівлі в УСРР з врожаю 1932 р. припинили лише 6 лютого 1933 р., коли голодомор набув жакливого характеру, кількість померлих сягала мільйонів людей. Через місяць, у березні 1933 р. у Вінницькій області, як у всьому СРСР, з'явилися політвідділи МТС, що були створені за рішенням об'єднаного (січень 1933 р.) пленуму ЦК та ЦКК ВКП(б). Основними завданнями політвідділів були «очистка колгоспна від класово-ворожих елементів», боротьба проти «саботажників з партквитком у кишені» та організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Для роботи в МТС надіслали сотні політкерівників (рос. — политуки) з Червоної армії. Їх заступниками призначили співробітників ОДПУ СРСР. В країні з'явилася паралельна з райкомами та обкомами партії структура влади.

Документи діяльності політвідділів ще недостатньо введені до наукового обігу, але вони надають чудову можливість реконструювати реальну картину подій 1933 р. Приїхав до області, співробітники політвідділів повідомляли начальника політсектору Вінницької обласного земельного управління Л. Паперного, що на селі є до 50% колгоспників, що попухли від голоду, повимирали цілі вулиці, а місцеві партпрацівники діють переважно засобами адміністративного свавілля та знущань над селянами. Така ситуація сприяла масовому пасивному опору селян владі та посиленню серед них еміграційних настроїв. В цьому переконався голова ВУЦВК УСРР Г. Петровський, який перебував в області у березні 1933 р. Він порадив першому секретарю Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявському прямо повідомити Й. Сталіна щодо ситуації.

---

⁴³ ЦДАГО України. ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 86–87.

Проте С. Косіор був проти таких дій й радив В. Чернявському приховати реальний стан речей⁴⁴.

Саме в ці дні співробітники політвідділів почали організовувати весняну сівбу у колгоспах силами голодних селян. Коли вони зустрілися з опором, то розпочали «чистку», за наслідком якої з колгоспів за рік вигнали, за неповними відомостями, 13 847 осіб, зокрема, більше половини голів колгоспів⁴⁵. В. Чернявський у березні 1933 р. у листі до С. Косіора пропонував частку «вчищених» з колгоспів використовувати на громадських роботах (будівництво шляхів, торфодоброї, гранітні кар'єри), а

«очевидних ворогів народу, провокаторів, диверсантів в потенції, петлюрівсько-фашистських агентів та куркулів належить негайно вилучити з області та виселити на північ, застосувавши методи, схожі на практику Північного Кавказу»⁴⁶.

Хлібозаготівлі в Україні з врожаю 1932 р. припинили лише 6 лютого 1933 р., коли голодомор набув жакливого характеру, кількість померлих сягала мільйонів людей. Через місяць, у березні 1933 р. у Вінницькій області, як у всьому СРСР, з'явилися політвідділи МТС, що були створені за рішенням об'єднаного (січень 1933 р.) пленуму ЦК та ЦКК ВКП(б). Основними завданнями політвідділів були: «очистка колгоспна від класово-ворожих елементів», боротьба проти «саботажників з партквитком у кишені» та організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Для роботи в МТС надіслали сотні політкерівників (політруки) з Червоної армії. Їх заступниками призначили співробітників ОДПУ. В країні з'явилася паралельна з райкомами та обкомами партії структура влади.

Документи діяльності політвідділів ще недостатньо введені до наукового обігу, але вони надають чудову можливість реконструювати реальну картину подій 1933 р. Приїхав до

---

⁴⁴ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 57–59.

⁴⁵ Підрахунки автора. Див.: ДАВО, ф. П-137, оп. 1, спр. 59, арк. 72–73.

⁴⁶ ДАВО, ф. П-136, оп. 6, спр. 228, арк. 21.

області, співробітники політвідділів повідомляли начальни-ка політсектору Вінницької обласного земельного управлін-ня Л. Паперного, що на селі є до 50% колгоспників, що попух-ли від голоду, повимирали цілі вулиці, а місцеві партпраців-ники діють переважно засобами адміністративного свавілля та знущань над селянами. Така ситуація сприяла масовому пасивному опору селян владі та посиленню серед них емі-граційних настроїв. В цьому переконався голова ВУЦВК УСРР Г. Петровський, який перебував в області у березні 1933 р. Він порадив першому секретарю Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявському прямо повідомити Сталіна щодо ситуації. Проте С. Косіор був проти таких дій й радив Чернявському приховати реальний стан речей⁴⁷.

Саме в ці дні співробітники політвідділів почали органі-зовувати весняну сівбу у колгоспах силами голодних селян. Коли вони зустрілися з опором, то розпочали «чистку», за наслідкам якої з колгоспів за рік вигнали, за неповними відо-мостями, 13 847 осіб, зокрема, більше половини голів кол-госпів⁴⁸. В. Чернявський у березні 1933 р. у листі до С. Косіора пропонував частку «вичищених» з колгоспів використовувати на громадських роботах (будівництво шляхів, торфо-розробки, гранітні кар'єри), а «очевидних ворогів народу, провокаторів, диверсантів в потенції, петлюрівсько-фашист-ських агентів та куркулів належить негайно вилучити з об-ласті та виселити на північ, застосувавши методи, схожі на практику Північного Кавказу»⁴⁹.

Реальна ситуація складалася таким чином, що з другої половини лютого 1933 р. колгоспники почали отримувати допомогу у вигляді громадського харчування або мізерної допомоги, що була виділена колгоспу на проддопомогу. Але одноосібників ніхто не рятував. Зрозуміло, що влада піклу-

---

⁴⁷ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою доку-ментів. – С. 57–59.

⁴⁸ Підрахунки автора. Див.: ДАВО, ф. П-137, оп. 1, спр. 59, арк. 72 –73.

⁴⁹ ДАВО, ф. П-136, оп. 6, спр. 228, арк. 21.

валася про життя колгоспників лише внаслідок потреби здійснити весняну сівбу.

Під загрозою голодної смерті опинилися виключені з партії під час її чистки. У Вінницькій області з 33 тис. комуністів з лав партії вилучили 8745 осіб, тобто 26,5%⁵⁰. Більшість з цих людей втратили роботу, отже, опинилися на порозі голодної смерті. Існували інші групи населення, які голодували так само, як селяни. Наприклад, в сільській місцевості без продовольства перебували вчителі, лікарі, ветеринари, інші категорії сільської інтелігенції.

В лютому 1933 р. в Україну надійшли перші партії збіжжя з інших регіонів СРСР. Радянські лідери вирішили надати республіці допомогу після того, як впродовж листопаду 1932 р. – січня 1933 р. у селян вилучили не лише збіжжя, але й продовольство. Показово, що з 1 лютого до кінця березня 1933 р. Вінницька область заготовила 146 тон збіжжя (хоча хлібозаготівлі офіційно зупинили рішенням політбюро ЦК ВКП(б) 6 лютого 1933 р.), які їй залишили, додав 290 тон для харчування населення. Надавалися інші форми продовольчої допомоги. Утім, зазначу, що допомога надавалася лише працюючим на ланах у ході весняної сівби. Інших голодуючих залишили помирати.

Політбюро ЦК КП(б)У 17 березня 1933 р. дозволило вільну продаж хліба в Україні. За проханням В. Чернявського на засіданні політбюро ЦК КП(б)У від 27 березня 1933 р. Вінницькій області додатково надали 30–40 тракторів, кредит у 500 тисяч крб., дозволялося додаткове ввезення промислових товарів. Було прийнято рішення щодо погашення заборгованості з боку господарчих організацій колгоспам, а також про звернення до ЦК ВКП(б) за додатковою насінневою позичкою. 17 квітня 1933 р. Вінницька область отримала 150 тисяч тонн збіжжя для сівби⁵¹.

Кліматичні умови 1933 р. були сприятливими для сільськогосподарських культур, що дозволило зібрати один з

---

⁵⁰ ДАВО, ф. П-137, оп. 1, спр. 59, арк. 39.

⁵¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 158–159, 180, 183, 199, 296, 36.

кращих врожаїв за 1930-ті рр. Для України валовий збір зернових оцінювався наркоматом землеробства СРСР в 22 млн 264 тис. тон⁵², що було на 70% більше, ніж у 1932 р. Загальний розмір державних заготівель збіжжя склав 5 млн 890 тис. 900 тон, тобто 26% від валового збору. Для порівняння зауважимо: 1931 р. хлібозаготівлі в Україні сягали 41,3%, а в 1932 р. — 46% валового збору зернових культур⁵³. Оскільки 1933 р. в республіці залишили 16 млн. 373 тис. тон збіжжя⁵⁴, голод поступово вщухав.

Від кінця січня до травня 1934 р. керівники УСРР неодноразово зверталися до Й. Сталіна з проханнями надати республіці продовольчу допомогу. 5 травня 1934 р. С. Косіор та П. Любченко обґрунтували прохання тим, що Україна не лише виконала плани здачі державі продовольчих культур, але перевиконала їх на 280 тис. тон⁵⁵. Продовольство виділялося, але в 1934 р. населення України знов опинилося на порозі голодування. Ситуація повторилася наприкінці 1934 – на початку 1935 рр., коли план хлібозаготівлі був виконаний УСРР у листопаді 1934 р., але заготівлі збіжжя тривали. Сильна посуха весною — влітку 1934 р. суттєво знизила врожайність сільськогосподарських культур. За таких умов більшість колгоспів Вінницької області у жовтні–листопаді 1934 р. видали на трудодень мізерну кількість збіжжя. Політбюро ЦК ВКП(б) неодноразово приймало рішення щодо надання продовольчої допомоги різним областям України. Звідти надходили повідомлення про набрякання людей від голодування. Фіксувалися поодинокі випадки канібалізму⁵⁶. Реалії в українському селі в першій половині 1935 р. зовсім

---

⁵² Це біологічний врожай.

⁵³ Командири великого голоду... – С. 12, 64.

⁵⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 436, арк. 124.

⁵⁵ Там само, оп. 16, спр. 11, арк. 10, 34–35, 52, 65, 72, 83, 131, 149; оп. 20, спр. 6526, арк. 1.

⁵⁶ *Васильєв В., Подкур Р.* Невідомий голод 1934–1935 рр. на Поділлі // Тези доп. і повідом. дев'ятнадцятої Вінницької обл. іст.-краєзн.ї конф. – Вінниця, 1999. – С. 53–54.

не були схожою на «заможне та щасливе життя», як то проголошував Сталін та радянська пропаганда. Україна дуже важко виходила з голодомору 1932–1933 рр.

Новий голод в Україні, зокрема у Вінницькій області, спалахнув через рік після закінчення Другої світової війни. Сільське господарство, яке було зруйнованим гітлерівською та румунською окупацією, після повернення радянської влади опинилося під пресом величезних державних заготівель продовольства. До цього додалися несприятливі кліматичні умови. Літо 1946 р. було спекотним, посушливим, після того прийшла аномально посушлива зима 1946–1947 рр. В районі Вінниці за ту зиму випало 53% опадів від норми⁵⁷. В лютому 1946 р. з Вінницької області вивезли 17 100 тон збіжжя до Фінляндії та Румунії. Планувалося вивезення значної кількості збіжжя в інші регіони СРСР⁵⁸. Колгоспи в області вимушені були здати за рахунок державних заготівель посівні фонди. Ситуацію з харчуванням колгоспників добре ілюструє приклад, коли у Вінниці відкрили два комерційних магазини для торгівлі хлібом, біля них збиралися величезні черги не лише городян, але й селян з оточуючих районів⁵⁹. Врожай 1946 р. в області за вкрай оптимістичними прогнозами не перевищував 7–7,5 цнт з га. Розмір державних заготівель зернових культур в області з врожаю 1946 р. нам поки не відомий, проте документи свідчать, що наприкінці року спалахнув голод. Були зняті з централізованого постачання хлібом за карточками сотні тисяч людей⁶⁰. Перший секретар Вінницького обкому КП(б)У М. Стахурський 14 грудня 1946 р. повідомив першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова про голод в 11 районах області, просив надати допомогу продовольчим збіжжям⁶¹.

---

⁵⁷ Гальчак С. Поділля: природа, людина — еволюція... – С. 196.

⁵⁸ ДАВО, ф. П-136, оп. 13, спр. 87, арк. 19.

⁵⁹ Там само, арк. 14–15.

⁶⁰ Голод в Україні. 1946–1947. Документи та матеріали. – К., 1996. – С. 72–79.

⁶¹ ДАВО, ф. П-136, оп. 13, спр. 87, арк. 82.

Допомога, що надавалася, була недостатньою, її не вистачало для харчування області з 2-х млн населенням. На 20 квітня 1947 р. в області відкрили 503 харчувальних пункти, в яких отримували мінімум їжі 30 729 осіб⁶². Хворих на дистрофію, внаслідок голоду, за офіційними даними в області нараховувалося 160 тис. осіб, зокрема дітей у віці до 14-ти років, — близько 70 тис. Кількість померлих від голоду 1947 р. в області не відома (проблема ще не досліджена), але йдеться про тисячі людей⁶³.

Що звертає на себе увагу, коли застосовується порівняльний аналіз голоду та Голодомору, що періодично спалахували на території Вінницької області протягом 1920-х – 1940-х рр.? Цей регіон — один з найбільш аграрних в Україні пережив нестачу продовольства та голод наприкінці 1922 – на початку 1923 рр., 1925–1926 рр., 1928–1929 рр., 1934–1935 рр. Жахливими за наслідками стали два голодування: Голодомор 1932–1933 рр. та голод 1946–1947 рр. Голод завжди спричиняв комплекс факторів, серед яких були кліматичні умови — предтечею кожного є посуха або малосніжна морозна зима, що знижувало врожайність зернових культур. У сільському господарстві відчувалися наслідки Першої світової війни, низький рівень агротехнічної культури землеробства, аграрне перенаселення регіону та низка інших чинників. Це призводило до того, що середня врожайність зернових з га в Україні та, зокрема у Вінницькій області, до 1938 р. була нижчою за рівень початку ХХ ст. Такою ж низькою вона виявилася після закінчення Другої світової війни.

Утім, був основний фактор, що діяв постійно, обумовлював періодичний голод населення: політика «викачування» сільськогосподарської продукції з області в інтересах всього СРСР. Образно кажучи, Вінницька область в складі СРСР в 20–40-х рр. ХХ ст. була «внутрішньою сільськогосподарською колонією», потреби та рівень життя населення якої ігнорувалися, а комуністична держава здійснювала вкрай жорстку

---

⁶² ДАВО, ф. П-136, оп. 13, спр. 121, арк. 65–67.

⁶³ Голод в Україні. 1946–1947... – С. 247.

та антилюдяну політику. Порівняльний аналіз голоду різних років дозволив зафіксувати величезні розміри державних заготівель збіжжя, інших сільськогосподарських продуктів, що не давало розвиватися сільському господарству та залишало населення без продовольства.

Особливе місце у голоді займають події 1932–1933 рр., коли політика індустріалізації та колективізації призвела до широкомасштабного, викликаного діями комуністичних лідерів, голодомору в Україні. В голодоморі виокремлюється період листопада 1932 – січня 1933 рр., коли найближчі соратники Й. Сталіна — В. Молотов та Л. Каганович — в Україні та на Північному Кавказі організували застосування специфічних репресивних заходів проти конаючого від голоду населення. Впевнений, що репресивні операції, в ході яких сотні тисяч людей арештовувалися, тисячі розстрілювалися, мали на меті не лише створення великих централізованих запасів продовольства в СРСР, збереження експортно-імпортних операцій з іншими країнами світу, ліквідацію опору суспільства колгоспній системі та хлібозаготівлі.

Для Й. Сталіна та його групи особливо важливим було утримати владу в умовах глибокої соціально-економічної кризи, спровокованої їх діями. Тому обиралися стратегії, що демонстрували: держава в особі її вищих політичних керівників має право та можливість зробити все, що вважає за необхідне, її інтереси вищі за людське життя — якщо не будеш коритися, тебе можуть знищити. В наведені вище три місяці 1932–1933 рр. це показали не лише українським селянам, але й іншим групам суспільства, особливо управлінцям та інтелігенції.

Й. Сталін реально оцінював загрозу соціального вибуху в Україні, тому заподіяв превентивні заходи «покарання» суспільства та управлінців. Особисто він та Л. Каганович редагували постанови пленумів ЦК КП(б)У з питань національної політики, через П. Постишева контролювали функціонування управлінських структур. Понад 500 тис. осіб в Україні в 1932–1933 рр. пройшли через політичні «чистки», що спрямовувалися Й. Сталіним. Надіслані з різних регіонів СРСР, а

також з Червоної армії комуністи заповнили керівні посади в управлінських структурах УСРР, встановили контроль за ситуацією на місцях⁶⁴.

Якщо ми подивимося на СРСР як на багатонаціональну державу, то на інституційному рівні дії Й. Сталіна та його групи наприкінці 1932 – на початку 1933 рр. знищували реальні залишки української радянської державності. УСРР перетворювали на союзну республіку, керівництво якої мало вкрай обмежені управлінські функції. Одночасно СРСР перетворився на імперію з повновладним імперським центром у Кремлі. Відбулося ще більше зосередження влади у політбюро ЦК ВКП(б), а всередині цього владного центру — у Й. Сталіна, який перетворився не лише в диктатора, але й в тирана, який тероризував країну.

В статье осуществлен сравнительный анализ влияния различных факторов на возникновение и протекание голода в Винницкой области, который периодически вспыхивал на протяжении 20–30-х гг. XX ст.

Ключевые слова: Голод, голодомор, климат, хлебозаготовки.

At the article the comparative analysis of influence of different factors is carried out on an origin and flowing of hunger in the Vinnitsa's region, that periodically flashed during 20–30-th of XX century.

Key word: Hunger, Holodomor, climate, collections of grain.